

Милош М. Дамјановић

Универзитет у Приштини – Филозофски факултет Косовска Митровица

Бојан Ђокић

Музеј жртва геноцида Београд

РАБИНИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ ТОКОМ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

Сажетак: *Рад има за циљ да истражи и прикаже јавну делатност рабина и осталог јеврејског свештенства Краљевине Србије у годинама Првог светског рата. Као духовни вођи, а неретко и челни представници и ауторитети мањих, традиционалним вредностима наклоњених заједница, током рата и окупације делили су судбину Срба Мојсијеве вере. Као цивилне верске службенике, налазимо их у улогама организатора и извршиоца богослужбених радњи и религијских светковина, док их са друге стране као војне свештенике, затичемо у редовима српске војске, међу мобилисаним јеврејским регрутима, којима су се обраћали ради разних духовних потреба и пред којима су полагали војничку заклетву. Поједини јеврејски духовници, у складу са духом и вредносним системом ондашњег времена, те патриотским осећањима јеврејске популације, у најтежим данима страдања и искушења били су оличење родољубља и националног пожртвовања. Поверене задатке од значаја за националну ствар обављали су крајње посвећено и неуморно. У тим стратешки важним подухватима за национални интерес и животну важним активностима за јеврејске поданике српске државе, нарочито се истакла фигура врховног сефардског рабина др Исака Алкалаја. Ратне прилике утицале су на њихову мобилност, миграције, социјалну и пословну оријентацију. Војни окршаји на балканском фронту одредили су и будућност јеврејске духовне елите из Србије. Њихова судбина у ратним годинама била је поларизирана. Један део духовника, рат је одвео у исцрпљујуће повлачење и вишегодишње избеглиштво а други део је задржао на окупираној и опустошеној територији. У оба примера, рабини су поделили судбину чланова јеврејске заједнице из Србије, својим одлукама показавши да су њен нераздвајиви део и заслужени, истински предводници, који стоички, храбро и енергично иступају и боре се за свој народ и ком се и у најопаснијим околностима стављају на располагање.*

Кључне речи: *Рабини, Србија, Први светски рат, Аустро-Угарска, Сефарди, Ашкенази*

У преткумановској, етнички прилично хомогеној Краљевини Србији јеврејско становништво имало је сасвим малобројни удео у целокупној популационој структури.

Иако занемарљиво бројем, јеврејски су појединци остваривали неретко изузетне успехе и имали утицај у јавном животу, на политичком, економском и културном пољу.¹ Највеће присуство Јевреја забележено је у престоници, где их је 1910. године пописано нешто више од 4.000.² Београд је истовремено био једина урбана средина са бројнијим пребивалиштем Ашкеназа³, који су на балканским просторима били у сенци, доминантнијих Сефарда. Остале јеврејске заједнице, неупоредиво мање у односу на Београд, регистроване су у Нишу, Крагујевцу, Смедереву, Шапцу, Пожаревцу, Пироту и Лесковцу. Све оне су наравно, биле довољно економски јаке и демографски стабилне да уреде свој верски живот, подигну молитвене домове и обезбеде верске службенике. Територијалним проширењем Србије након Балканских ратова, број Јевреја у земљи се повећао, интеграцијом нових јеврејских општина у Новом Пазару, Косовској Митровици, Приштини и Штипу, али и оним бројнијим у Скопљу и Битољу. Све ове заједнице, дотле су већ имале организован верски живот, неке од њих и столећима уназад. Верске вође, остале су уз свој народ и наставиле са свакодневним приватним и јавним делатностима у новим послератним околностима. У држави, која је постала национално шареноликија, једино је јеврејска мањина заузела мирољубив однос према новим властима. Услед пропагандне активности челника београдског јеврејства и законске равноправности коју су уживали у новом државном субјекту, изграђивала су се постепено и патриотска осећања међу Јеврејима Старе и Јужне Србије. Најилустративнији пример томе је њихов одазив на мобилизацију у наступајућем Великом рату, и појава добровољаца⁴ у војним редовима српске војске. У ослободилачким ратовима које је Србија водила од 1912. до 1918. године, активно је учествовало преко 600 Јевреја, а око 150 их је изгубило животе, што у директним оружаним конфликтима, што од последица епидемија разних заразних болести које су косиле на фронту и у позадини. Да напоменемо и то да су српски Јевреји из преткумановских граница државе себе идентификовали као Србе Мојсијеве вероисповести, а идеал тада најмлађих јеврејских нараштаја био је освета Косова, о чему је посведочила и једна од ретких, школованих жена из Србије тога времена – Паулина Лебл Албала⁵. Јевреји из нових крајева Србије великим корацима кренули су у

---

¹ О томе види: С. Калдерон, Ј. Леви, *Историја јеврејског народа II – Од изгона Јевреја са Пиринејског полуострва до најновијег времена*, Савез јеврејских вероисповедних општина Краљевине Југославије, Београд, 1935, 191-226.

² Н. Поповић, *Јевреји у Србији 1918-1941*, ИСИ, Београд, 1997, 23.

³ Присуство Ашкеназа у Београду датира од XVII столећа. О томе види: Ž. Lebl, *Do „konalnog rešenja“ - Jevreji u Beogradu 1521-1942.*, Ћигоја штампа, Београд, 2001, 173.

⁴ Међу јеврејским добровољцима из нових крајева Србије био је и Нисим Захарија Леви из Приштине, који је у Првом светском рату изгубио живот. О томе видети: *Споменица погинулих и умрлих српских Јевреја у Балканском и Светском рату 1912-1918*, Штампарија М. Карића, Београд, 1927, 75; М. М. Дамјановић, „Јевреји на Косову и Метохији током Балканских и Првог светског рата“, *Државност, демократизација и култура мира – тематски зборник радова*, Ниш, 2015; М. Damjanovic, „The Jewish presence in Kosovo and Metohia during the Balkan wars and WWI“, *Балканот: луѓе, војни и мир*, Скопје, 2015.

⁵ P. Lebl Albala, *Tako je nekad bilo*, Aleksandar Lebl, Beograd, 2005, 48, 111, 188, 192.

интеграцију па су у том погледу рапидно опали значај и употреба матерњег јудео-еспањол језика, кога је све више потискивао и смењивао званични српски језик.⁶

Животни и професионални пут јеврејског свештенства Србије током година Великог рата био је разнолик. Један део клера, првенствено више свештенство, београдски сефардски и ашкенаски надрабини, још од раније укључени у политички и национално-ослободилачки рад српске врхушке, наставио је са активностима у том правцу и максимално инвестирао своје потенцијале за државни бенефит. У томе се нарочито истакла личност Исака Алкалаја, београдског сефардског надрабина.⁷ Током 1914. и 1915. године Алкалај је одлазио у хуманитарну мисију у Италију, Швајцарску, Француску и Велику Британију. Боравак у овим државама искористио је и у пропагандне циљеве за Србију, обавештавајући тамошњу јавност о приликама и тежњама земље из које долази, путем јавних предавања и ауторских новинских прилога. Наредних, 1916. и 1917. године у Швајцарској и Француској радио је на потпомагању српских грађана заробљених и интернираних по непријатељским лагерима, те био на челу Одбора за прикупљање и слање намирница заробљеним српским војницима. У договору са српским посланством у Лондону, 1918. године је издао једну брошуру о српским Јеврејима на енглеском језику, којој је циљ био да упозна британску јавност о толерантности и слободоумности српског народа. Исте године, по налогу српске краљевске Владе отпутовао је у САД ради агитације за српске и југословенске интересе међу америчким Јеврејима. Поред одржаних бројних предавања, и објављених чланака у штампи, Алкалај се у САД-у састајао са утицајним личностима из политичког и јавног живота – сенаторима, амбасадорима, конгресменима, гувернерима, државним секретарима и другим званичним представницима ове велике силе. Као резултат таквих активности, Алкалај је могао да реферише српском министру спољних послова, августа 1918. године, да је добио чврсте, полувзаничне гаранције да ће САД водити рат до коначне победе савезника, макар он трајао и наредних десет година, а да ће по окончању рата, Србија не само бити ослобођена, већ и територијално проширена, а њен народ потпуно уједињен. Због ових и осталих заслуга за српски народ и државу, Алкалај је одликован орденом св. Саве III

---

⁶ Више о томе видети у: М. М. Damjanović, „Language Changes in the Jewish Community in Kosovo and Metohija after the Balkan Wars (1912-1913) and the First World War (1914-1918)“, *Languages and the First World War: Representation and Memory*, Hampshire, 2016.

⁷ О биографији рабина Алкалаја видети у: А. Гаон (ур.), *Знаменити Јевреји Србије-биографски лексикон*, Савез јеврејских општина Србије, Београд, 2011, 12; Ј. Алмули, *Страдање и спасавање српских Јевреја*, Завод за уџбенике, Београд, 2010, 236-242; С. W. Steckel, *Destruction and survival*, Delmar publishing company, inc., Los Angeles, 1973, 10; А. Нисим, *Народен лекар – Автобиографија на д-р Аврам Нисим*, Еврејска заедница во Република Македонија, Скопје, 2007, 27; G. Anderl, W. Manoschek, *Neuspelo bekstvo – jevrejski <<Kladovo – transport>> na putu za Palestinu 1939-42.*, Jevrejski istorijski muzej Beograd - Savez jevrejskih opština Srbije i Crne Gore, Beograd, 2004, 100; М. Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952) – Kraj ili novi početak*, INIS, Beograd, 2009, 23, 25; P. Šosberger, *Sinagoge u Vojvodini – spomenica minulog vremena*, Prometej, Novi Sad, 1998, 51; М. Ристовић, *У потрази за уточиштем – југословенски Јевреји у бекству од холокауста 1941-1945.*, Службени лист СРЈ, Београд, 1998, 52, 67, 136, 137, 142, 165, 273, 274, 283, 293-295; R. Davidović, *Jevrejska čitaonica u Beogradu 1929-1941*, Čigoja štampa, Beograd, 2016, 9, 11, 14, 24, 51, 52, 129, 130, 191-193, 211, 212.

степенa, на Савиндан, 27. јануара 1921. године.⁸ Осим њега, и неки свештеници нижег ранга одиграли су значајну улогу у српској војсци, поделили њену судбину, пролазили кроз иста искушења и беспрекорно обављали задатке које им је држава поверила. Њихова примарна обавеза је била да испуњавају верске потребе јеврејских регрута у српској армији, чему су послужили војни свештеници Шалом Русо и Бохор Касорла. Поменути Русо, свештеник команде места у Солуну остао је упамћен као говорник изузетно ватрених тирада којима је тежио да побуди и распири родољубива осећања међу својим сународницима у српској униформи. Поводом прославе празника Песаха 1918. године он им се обратио, између осталог и следећим речима: „*Прошле Пасхе, сакупљени на овом истом месту, веровали смо и надали се да ћемо дан нашег празника прославити не овде, опет у Солуну и пустињи ван Отаџбине... него да ћемо га прославити на обалама пенушавог Дунава и тихе Саве... Прослављати га не у уским међама изгорелог Солуна, него у проширеним међама велике Србије и још веће – новостворене Југославије. Вера наше наде, нада наше вере још траје... Нас Јевреје из Србије теши што овде нисмо сами, јер не заборавимо, Мојсеј није сам, и Навин је с њим! Не заборавимо да ће исто као и у доба нашега Завета што је Исус Навин увео народ у земљу Ханана, да ће нас и данас наш Навин, вођ народа српског, оличен војском српском, увести у обетовану земљу од Ханана – у нашу Србију...*”⁹. Парадигматичан је у том погледу и говор који је свештеник Русо одржао Јеврејима у српској униформи 13. јула 1917. године у Воштаранима, пред полазак у битку, а који је завршио следећим речима: „*За њих, за Србију - живимо, боримо се, паднимо и мримо - Амен*“.¹⁰ Послератна српска власт се Шалому одужила награђујући га неким јавним функцијама. После одржаних општинских градских избора 6. марта 1921. године, Русо је као кандидат радикала изабран за кмета а краљевим указом маја 1932. године именован је за члана новог општинског одбора београдске општине.¹¹

Поред јеврејског свештенства које се повукло пред надирућом окупационом силом и заједно са српском војском, народом и чиновништвом искусило албанску голготу и живот у емиграцији ван отаџбине, у окупираној Србији остао је део свештенства, претежно нижег, и у заједницама у унутрашњости земље, да дочека нове политичко-друштвене околности и нађе се при руци својим сународницима који нису потегли за избегличким животом. Највећи део таквих рабина службовао је у периферним и рубним општинама покорене домовине. Однос нових аустро-угарских и бугарских властодржаца према јеврејском становништву уопште, а према томе и према рабинима био је подношљив, ако не и коректан. Обе силе су се у односу према популацији освојене земље руководиле политиком фаворизовања и хушкања мањина према водећем српском народу,

⁸ Архив Југославије, 69-56-90, Министарство вера Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца – главном рабинеру Исаку Ј. Алкалају, Београд, 13. фебруар 1921.

⁹ М. Б. Милошевић, *Јевреји за слободу Србије 1912-1918*, Филип Вишњић, Београд, 1995, 65.

¹⁰ Ј. Алмули, *Страдање...*, 288-291.

¹¹ М. Кољанин, *Јевреји и антисемитизам у Краљевини Југославији 1918-1941*, ИСИ, Београд, 2008, 101; Н. Pass Freidenreich, *The Jews of Yugoslavia – a quest for community*, The Jewish publication society of America, Philadelphia, 1979, 175.

на кога су *a priori* гледали као на потенцијалну опасност по опстанак свог војно-управног система. Отуд долази да су Јевреји у окупираној Србији могли да наставе да живе у једној прилично безбедној атмосфери, у неким сферама, рецимо трговачким, чак и повлашћеној. Рабини су сходно томе обављали своје редовне дужности, неугрожавани и неометани од стране нове власти. На удару моћног победника нашли су се једино они рабини који су од раније били осведочени србофили, као што је случај био са београдским ашкенаским рабином Игњатом Шлангом, кога су, плашећи се његовог утицаја на паству и ширења просрпских погледа, интернирали у логор у Ђенђешу.

За неке духовнике из београдске сефардске заједнице имамо наредне податке: Аврам М.(оша) Алкалај¹², вероучитељ и свештеник у старој синагоги у Београду још од 1890. године, са завршеном грађанском школом и јеврејским семинаром у Београду¹³ изгледа да је остао да службује у окупираном Београду током ратних година; ђакон у синагоги Бет Израел у Београду¹⁴, свештеник, шахтер и вероучитељ од 1919. године, са завршена 4 разреда средње школе и јеврејским свештеничким семинаром у Солуну, Сабитај Х. Рубен, брат фоторепортера Политике – Рахамима-Раке Рубена¹⁵, био је прогањан све време рата и окупације, од стране аустријских власти.¹⁶ Сабитај је током ратних година рабиновао у Пироту, а код њега се преселио брат Рахамим да учи фотографски занат у граду на Нишави.¹⁷ Сабитаја је на рабински семинар у Солуну послао отац Хајим још пре рата, а јеврејска заједница у Дојрану сазнавши за школованог младог рабина позвала га је у њихово место. Тако се Сабитај преселио у Дојран, а на његов наговор то су учинили и Сабитајев отац и остали чланови породице. Пошто је Дојран током Првог светског рата евакуисан, дојрански Јевреји су уточиште пронашли у Струмици а затим у Скопљу. Услед тога је рабин Сабитај прешао у Пирот.¹⁸ Пиротски рабин Песах Леви у току 1915. године је напустио град, па је јеврејска заједница из овог места тражила од јеврејске заједнице у Нишу решавање проблема шахтера, односно да им се стави на располагање обављања верског обреда Реувен Израела Герон на месец дана са

---

¹² Преминуо 1926. године. Види: И. Шланг, *Јевреји у Београду*, Штампарија М. Карића, Београд, 1926, 126, 141.

¹³ Архив Југославије, 69-54-87, Пријава за пријем додатка на скупоћу по Уредби о додатцима на скупоћу свештенства свих уставом усвојених конфесија од 30. јула 1925. Аврам Алкалај, 26. август 1925. Београд.

¹⁴ Архив Југославије, 69-54-87, Пријава за пријем додатка на скупоћу по Уредби о додатцима на скупоћу свештенства свих уставом усвојених конфесија од 5 јануара 1923 године, Сабитај Рубен, 13. март 1923. Београд.

¹⁵ О Рахамиму Рубену види: А. Гаон (ур.), *Знаменити...*, 209-10; М. Fogel, М. Ristović, М. Koljanin, *Pravednici među narodima Srbija*, Јеврејска општина Zemun, Београд, 2010, 85-89; Ј. Алмули, *Страдање...*, 153-158; А. Гаон (ур.), *Mi smo preživeli...3 – Јевреји о Холокаусту*, Јеврејски историјски музеј Saveza јеврејских општина Србије и Срне Gore, Београд, 2005, 360-366; М. Дамјановић, „Послератно стваралаштво Јевреја са Косова и Метохије“, *Културно наслеђе Косова и Метохије – историјске тековине Србије на Косову и Метохију и изазови будућности*, Београд, 2013.

¹⁶ Архив Југославије, 69-54-87, Пријава за пријем додатка на скупоћу по Уредби о додатцима на скупоћу свештенства свих уставом усвојених конфесија од 30. јула 1925. год. Сабитај Рубен, 26. август 1925. Београд.

¹⁷ С. Велкова, М. Панајотовић, *Шалом из Пирота*, Музеј Понишавља Пирот, Пирот, 2015, 57.

¹⁸ Ž. Lebl, *Plima i slom – iz istorije Jevreja Vardarske Makedonije*, *Dečje novine*, Gornji Milanovac, 1990, 204; Ž. Lebl, *Jevreji u Pirotu*, NIP Privredni pregled - IRO Sloboda, Београд, 1990, 33.

платом од 100 лева, док не нађу новог шахтера. Није познато да ли је посао уговорен али је долазак Сабитаја Рубена из Дојрана у Пирот свакако учинио ово питање излишним, пошто је до краја светског рата рабин Рубен обављао и посао шахтера.¹⁹ По његовом доласку у Пирот, 16. јула 1916. године, пиротска јеврејска заједница је тражила од нишке јеврејске заједнице одобрење да њихов нови рабин и изасланик Сабетај Рубен добије овлашћење да прикупља новчана средства од појединаца, фирми и заједница намењених поправци храма и школе.²⁰

Шалом А. Русо, вероучитељ и ђакон у Београду, евакуисао се са српском војском преко Албаније и вратио се са фронта у домовину, где је 1. јула 1919. године пензионисан.²¹ Београдски свештеник Нисим Моша Теста²², на служби од 1887. године а са завршеном јеврејском школом у Нишу²³, ратне године провео је у аври - храму, настављајући дугогодишњи, ревносни посао. Рафаило Б. Меир, београдски рабин и вероучитељ од 1899. године, те Јаков Шимон, београдски шахтер од 1900. године и са завршеном јеврејском школом²⁴, изгледа да су такође године рата провели међу заједницом у Београду под тежином окупације. Главног ашкенашког рабина од 1905. године у Београду, Игњата Шланга²⁵ је избијање рата затекло у Мађарској, где су га тамошње власти лишиле слободе и интернирале у логор у Ђенђешу²⁶, где је Шланг током боравка развио доста успешну акцију за помоћ интернираним земљацима.²⁷ Његов помоћни рабин Соломон Шварц, свештеник од 1903. године, замењивао га је у духовним пословима док је био заточен у туђини.²⁸

Исак Ј. Леви, рабинер, шахтер и вероучитељ у Нишу, од 1890. године, са завршеном јеврејском школом у том граду²⁹, евакуацијом српске војске, народа и естаблишмента, престао је од 1. новембра 1915. године да прима приходе из српског буџета.³⁰ Исак Хатем, свештеник и вероучитељ у Нишу од 1916. године, са завршеном јеврејском школом у Нишу, је у недостатку рабинског кадра за време окупације,

¹⁹ С. Велкова, М. Панајотовић, н. д., 31.

²⁰ Ž. Lebl, *Jevreji u Pirotu*, 31.

²¹ Архив Југославије, 69-54-87, Шалом А. Русо – Министарству вера, Београд, 5. фебруар 1920.

²² Преминуо је 1922. године. Види: И. Шланг, н. д., 126, 141.

²³ Архив Југославије, 69-56-90, Списак јеврејских духовних органа у границама Краљевине Србије после балканских ратова за кондуитну листу.

²⁴ Исто.

²⁵ О рабину Шлангу видети: П. Палавестра, *Јеврејски писци у српској књижевности*, Институт за књижевност и уметност, Београд, 1998, 154.

²⁶ А. Гаон (ур.), *Знаменити...*, 268-69.

²⁷ Архив Југославије, 69-54-87, Српско-јеврејска црквена општина ашкенаског обреда у Београду – Министру вера, Београд, 25. април 1923.

²⁸ Архив Југославије, 69-54-87, Српско-Јеврејска Црквена Општина Ескенаског Обреда – Министарству вера, Београд, 4. фебруар 1922.

²⁹ Архив Југославије, 69-56-90, Списак јеврејских духовних органа у границама Краљевине Србије после балканских ратова за кондуитну листу.

³⁰ Архив Југославије, 69-54-87, Нишка јеврејска цркв. школ. општина – главном рабинеру Краљевине Србије, 25. мај 1920. Ниш.

привремено и без уговора ангажован од стране нишке јеврејске заједнице.³¹ Нишки рабин и председник црквено-школске јеврејске општине у Нишу, Исак И. Бераха био је за време рата заступник главног рабина Краљевине Србије у Атини.³² У Лесковцу је током Великог рата, рабин, шахтер и вероучитељ јеврејске верске наставе био Мешулам М. Алхалел, са завршеном шахтерском школом у Софији, који је на тој дужности био од 1. 10. 1889. године³³, а свештеник и вероучитељ у Пожаревцу био је Исак Пинхас.

Августа 1919. године признат је за рабинера и вероучитеља српско-јеврејске општине у Новом Пазару Уриел Алхалел³⁴, који је те и дужност шахтера обављао од 18. јула 1916. године.³⁵ Он је 1921. године тражио премештај у Смедерево, услед притисака и претњи муслиманских суграђана због његове сарадње са српским властима³⁶, да би августа исте године заједно са окружним начелником побегао из града, како би сачувао главу, јер су му смрћу претили качаци због лојалног односа према краљу и држави.³⁷ Новопазарским јеврејским ученицима током окупационих година наставу веронауке држао је неки рабин Конфорти.³⁸ У Шапцу је од 1913. године служио рабин Аврам Туви, који се за време окупације држао коректно у јавном животу, и увек је био за српску ствар, како је то оценио 1919. године председник шабачког суда.³⁹ Он је постављен за шабачког рабина, након што је смењен рабин Данило Ешкенази, који је у неколико махова јавно испољавао своју пробугарску политику.⁴⁰ Крагујевац је од времена евакуације остао без рабина, шахтера и јеврејског вероучитеља.⁴¹ До 1916. године, тамошњи рабин био је Уријел Алхалел, који је отуд прешао у Нови Пазар где се ставио на располагање тамошње јеврејске заједнице. У Крагујевцу је још пре избијања Првог светског рата, рабин, мохел и шохет био Исак Пинхас, пореклом из Софије.⁴² За њега нам није познато где се обрео и

---

³¹ Архив Југославије, 69-56-90, Списак јеврејских духовних органа у границама Краљевине Србије после балканских ратова за кондуитну листу.

³² М. Милкић, *Верска служба у српској војсци у Првом светском рату*, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2016, 180-181.

³³ Архив Југославије, 69-54-87, Министарство вера, решење 8. јул 1921; Архив Југославије, 69-56-90, Списак јеврејских духовних органа у границама Краљевине Србије после балканских ратова за кондуитну листу.

³⁴ Архив Југославије, 69-54-87, Министарство Вера Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца – рачуноводству, 14. август 1919.

³⁵ Архив Југославије, 69-56-90, Списак јеврејских духовних органа у границама Краљевине Србије после балканских ратова за кондуитну листу.

³⁶ Архив Југославије, 69-54-87, Уријел Алхалел – Министарству вера, 25. мај 1921. Београд.

³⁷ Архив Југославије, 69-56-89, Главни рабинат Краљевине Србије – Министарству вера, Београд, 12. децембар 1921.

³⁸ Б. Б. Младеновић, *Град у аустроугарској окупационој зони у Србији од 1916. до 1918. године*, Чигоја штампа, Београд, 2000, 118.

³⁹ Архив Југославије, 69-54-87, Суд општине града Шапца – Начелству округа подринског, 22. мај 1919. Шабац.

⁴⁰ Архив Југославије, 69-54-87, Главни рабинат Краљевине Србије – Министарству вера Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца, 3. јун 1919. Београд.

⁴¹ Архив Југославије, 69-56-89, Српско јеврејска вероисповедна школска општина Крагујевац – Министру просвете Београд, 30. март 1920.

⁴² С. Бркић, М. Минић, *Јевреји у Крагујевцу – прилог историји Јевреја у Србији*, Круг, Крагујевац, 2011, 70-73.

шта је радио током ратних година. Могуће је да је остао у Крагујевцу, на рабинској дужности, због одласка рабина Алхалела у Нови Пазар или био сезонски рабин у Пожаревцу.

У Косовској Митровици од 1916. године јеврејски свештеник и шахтер био је Јосиф Јаков Рубен⁴³, са завршеном турском средњом школом и јеврејском шахтерском⁴⁴, а у кући духовника Јоханана Рубена се до 1915. године налазила импровизирана синагога снабдевена свим ритуалним реквизитима – начињена од једне просторије преуређене за потребе верске службе.⁴⁵ Приштевац Нисим Јакова Адигес⁴⁶, који је шахтерску школу завршио у Солуну и Измиру⁴⁷, и био рабин и меламед у Приштини до октобра 1912. године, а шахтер од 1912. до 1915. године⁴⁸, године Великог рата провео је у Азији, где је био на хоспитализацији.⁴⁹ Истовремено, био је и рабин у Смирни. У Приштини је током ратних година рабин био прекаљени Захарије Леви⁵⁰, са завршеном гимназијом у Скопљу, који је на ту дужност ступио још далеке 1892. године. Осим рабинских функција, истовремено је био вероучитељ за јеврејске ђаке при тамошњој јеврејској школи. Јуда Б. Јосиф и Јуда Ј. Рубен са завршеном јеврејском школом у Приштини од 1917. године ангажовани су за шахтера у истом граду.⁵¹ Постоји податак да је у Приштини неколико месеци по окончању рата тамошњи рабинер био неки Израел, за кога је Министарство вера Краљевине СХС од начелника приштинског округа тражило одређене податке и сведочанства.⁵² Постоји могућност да је он функцију рабина обављао и током ратних дана, а како се као приштински рабин не јавља убрзо након поменутог периода, велика је вероватноћа да је био страни држављанин и да је као такав у Приштину дошао током рата.

---

⁴³ Рођен је 4. 3. 1883. године у Приштини, лишен живота 1942. године у Холокаусту. Види: Р. Јовановић, *Бело светло на митровачке црвене записе*, Градска библиотека „Вук Караџић“ - ДК „Свети Сава“ Исток - Хвосно, Косовска Митровица, 2009, 242; Архив Југославије, 69-56-90, Списак јеврејских духовних органа у границама Краљевине Србије после балканских ратова за кондуитну листу.

⁴⁴ Архив Југославије, 69-56-90, Списак јеврејских духовних органа у границама Краљевине Србије после балканских ратова за кондуитну листу.

⁴⁵ Ž. Lebl, *Do „konačnog rešenja“ – Jevreji u Srbiji*, Čigoja štampa, Beograd, 2002, 26.

⁴⁶ Више о рабину Адигесу видети у: G. Anderl, W. Manoschek, n. d., 282; M. Jevtić (ur.), *Šabac i Jevreji u susretu*, Beogradska knjiga - Miodrag Nikolić, Beograd, 2003, 74.

⁴⁷ Архив Југославије, 69-56-90, Списак јеврејских духовних органа у границама Краљевине Србије после балканских ратова за кондуитну листу.

⁴⁸ Ž. Lebl, *Jevreji u Pirotu*, 33.

⁴⁹ Архив Југославије, 69-54-87 Пријава за пријем додатака на скупоћу по Уредби о додатцима на скупоћу свештенства свих уставом усвојених конфесија од 30. јула 1925. г., Пирот 26. септембар 1928.

⁵⁰ Више о рабину Левију види: M. Damjanović, „Rabini na Kosovu i Metohiji i duhovni život Židova Kosova i Metohije“, *ESSEHIST – časopis studenata povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti*, br. 5, (god. V), 60-74; P. Dželetović Ivanov, *Jevreji Kosova i Metohije*, Panpublik - Nova knjiga, Beograd, 1988, 187; Ž. Lebl, *Jevreji u Pirotu*, 89.

⁵¹ Архив Југославије, 69-56-90, Списак јеврејских духовних органа у границама Краљевине Србије после балканских ратова за кондуитну листу.

⁵² Архив Југославије, 69-54-87, Министарство вера Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца – Начелству округа приштинског 17. фебруар 1919.

Мушон-Моша Саламон Адроки, главни скопски рабин и вероучитељ од 1885. године, који је од ослобођења обављао дужност војног свештеника, одликовао се високим степеном родољубља и оданости српском двору, због чега је, уз остале заслуге и постигнућа био одликован 1924. године орденом св. Саве IV реда.⁵³ Он је верско образовање стицао у Солуну учећи приватно. Чувени битољски надрабин Сабетај Ј. Цаен⁵⁴, књижевник, циониста и национални радник, у годинама пре почетка Великог рата и на самом почетку био је вероучитељ у београдској сефардској општини, управник тамошње јеврејске школе и хазан нове сефардске синагоге. Рабински семинар је завршио у Истамбулу а био је на педагошким студијама и у Јерусалиму. За време бомбардовања Београда изгубио је све своје покућанство, које му је уништено од стране непријатељских граната.⁵⁵ Као истакнути родољуб био је повезан и са Народном одбраном у Београду од које је пре почетка Великог рата послат у Сарајево где је био прогањан од аустро-угарских власти за време светског рата.⁵⁶ После аустријског заузећа српске престонице, Цаен је посетио град на обалама Дунава и Саве.⁵⁷ Другачију представу о његовом животу и улози током година светског рата доноси његов савременик и ученик, адвокат Давид А. Алкалај, који је посведочио да је Цаен по повратку у окупирани Београд, у тамошњој сефардској синагоги беседу завршио ускликом „*Да живи цар Франц Јозеф*“. Ово је непријатно изненадило окупљене јеврејске вернике, чији су синови били у српској војсци или већ пали за отаџбину, па су га испратили бојкотом и стављањем до знања да је непожељан у њиховом граду.⁵⁸

Још један битољски рабин, Бохор Илијау Касорла имао је запажену улогу у српској армији током рата. Он је од 1916. године заступао главног рабина у овом великом сефардском центру. Његова дужност је током ратних година била скопчана са бројним потешкоћама, нарочито за време непријатељског бомбардовања Битоља 1917. године, када је на позив војних власти морао врло често да иде из Битоља у удаљена места у околини, ради узимања заклетве од јеврејских регрута који су тада мобилисани у српску армију.⁵⁹ Битољци Захарије Ј. Шами, свештеник и вероучитељ од 1880. године, Давид М. Песу, свештеник и шахтер од 1880. године, Хајим М. Касото, свештеник од 1870. године, Исак Ј. Песу, свештеник и вероучитељ од 1895. године, Рахамим Ј. Израел, свештеник од 1894.

⁵³ Архив Југославије, 69-54-87, Врховни рабинат Београд – Министарству вера 2. фебруар 1925; Цркв. школска јеврејска општина у Скопљу – Министарству вера Београд, 16. јануар 1925; Архив Југославије, 69-59-93, Министарство вера Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца Опште одељење – Великом жупану скопске области, 26. мај 1924. Београд.

⁵⁴ О рабину Цаену погледати и у: S. Alboher, *The Jews of Monastir, Macedonia – The life and times of the departed Jewish community of Monastir*, Holocaust fund of the Jews from Macedonia, Skopje, 2010, 258; A. Pinto, *Jevreji Sarajeva i Bosne i Hercegovine*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1987, 119; A. Садикарио, *Корени*, Еврејска заедница во Република Македонија, Скопје, 2008, 24, 25.

⁵⁵ Архив Југославије, 69-54-87, Јеврејска црквена општина Битољ – Министру вера Београд, 14. август 1924.

⁵⁶ Архив Југославије, 69-54-87, Пријава за пријем додатка на скупоћу по Уредби о додатцима на скупоћу свештенства свих уставом усвојених конфесија од 30. јула 1925. год. Сабетај Ј. Цаен, 9. август 1925. Битољ.

⁵⁷ А. Гаон (ур.), *Знаменити...*, 263-64.

⁵⁸ Ž. Lebl, *Da se ne zaboravi*, Čigoja štampa, Beograd, 2008, 261; Ž. Lebl, *Plima i slom...*, 185.

⁵⁹ Архив Југославије, 69-54-87, Бохор Илијау Касорла - Начелнику округа битољског, 28. јула 1920. Битољ.

године и Солунац, Исак Рапен, свештеник и вероучитељ од 1909. године⁶⁰ обављали су своје задатке током година великог рата у Битољу, граду који је претрпео велика материјална разарања и људска страдања.

У Штипу је за време светског рата био свештеник (хахам, шохет и бодек) Давид Менахема Натан⁶¹, који је свршио јеврејску богословију у Солуну, и није био прогањан од окупационих власти. Плату је током окупације примао из црквене касе.⁶² Из Штипа је 1915. године побегао рабин Давид Алкалај, чије је место после рата остало упражњено, што можда сведочи о томе да рат није преживео или се није вратио у предратно место боравка.⁶³ У штипској јеврејској заједници су током рата на верским пословима били укључени и Јаков Б. Леви, председник бет дина – јеврејског духовног суда од 1884. године, Хајим Д.(авид) Леви⁶⁴, свештеник од 1889. године, Аврам Б. Леви⁶⁵, члан бет дина и свештеник од 1889. године, Давид Симон, члан бет дина и свештеник од 1904. године и Моша Ј.(ицхак) Леви⁶⁶, свештеник од 1894. године.⁶⁷ У Куманову је још од турског времена остао Саламон Аврам, као хахам и шохет тамошњих грађана Мојсијевске вероисповести, где је провео и ратне године.⁶⁸

На крају да истакнемо и податак да су и неки инострани рабини, који нису били поданици Краљевине Србије имали заслуге за српску националну ствар, њене ратне и постратне политичке циљеве. Углавном је реч о рабинима са јужнословенских територија Црно-жуте монархије. Један од њих, вуковарски и сремски (румски) надрабин др Јулије

---

⁶⁰ Архив Југославије, 69-56-90, Списак јеврејских духовних органа у границама Краљевине Србије после балканских ратова за кондуитну листу.

⁶¹ Рођен је 17. децембра 1867. године. Страдао у Холокаусту, депортован са преко 500 штипских Јевреја у логор Треблинка 11. марта 1943. године. Л. Шаровиќ (ур.), *Штипските Евреи – зборник на трудови и сеќавања ученички творби од фондацијата “11 Март 1943 – штип”*, Еврејска заедница во Македонија, Скопје, 1999, 229. Истраживач прошлости југословенских Јевреја, Жени Лебл бележи његово име у другој верзији, као Давид Менахем Цион. (н. а.) *Ž. Lebl, Plima i slom...*, 246.

⁶² Архив Југославије, 69-54-87, Пријава за пријем додатка на скупоћу по Уредби о додатцима на скупоћу свештенства свих уставом усвојених конфесија од 30. јула 1925. год. Давид М. Натан, 12. децембар 1925. Штип.

⁶³ Архив Југославије, 69-54-87, Начелство округа брегалничког – Министарству вера, 24. фебруар 1919. Штип.

⁶⁴ Рођен је 11. јануара 1863. године. Страдао у Холокаусту, депортован са преко 500 штипских Јевреја у логор Треблинка 11. марта 1943. године. Л. Шаровиќ (ур.), н. д., 225. Био је десна рука рабину Давиду Натану, звали су га „*Тијо Хајим ел маестро де ла скола ђудеа*“ (јеврејско-шпански „*Чика Хајим учитељ јеврејске школе*“ – превод аутора). *Ž. Lebl, Plima i slom...*, 246.

⁶⁵ Угледни члан штипске јеврејске заједнице, добровољно помагао у раду рабина Давида Менахема Натана и Хајима Давида Левија. Истраживач прошлости југословенских Јевреја, Жени Лебл бележи његово име у другој верзији, као Аврахам Леви. (н. а.) *Ž. Lebl, Plima i slom...*, 246.

⁶⁶ Угледни члан штипске јеврејске заједнице, добровољно помагао у раду рабина Давида Менахема Натана и Хајима Давида Левија. *Ž. Lebl, Plima i slom...*, 246.

⁶⁷ Архив Југославије, 69-56-90, Списак јеврејских духовних органа у границама Краљевине Србије после балканских ратова за кондуитну листу.

⁶⁸ Архив Југославије, 69-54-87, Саламон Аврам – Министру вера Београд, 5. август 1919. Куманово.

Дијамант⁶⁹, као повереник париске Алијансе заложио је себе и своја познанства са утицајним француским Јеврејима ради придобијања њихове подршке захтеву југословенске делегације у вези са спорним питањем Баната. Због тога, и осталих заслуга 1923. године, на тридесетогодишњицу свештеничке службе, од стране државе је био одликован орденом св. Саве III реда.⁷⁰ Главни рабин Солуна и главни рабин Јерусалима, а касније сефардски главни рабин Палестине – Јааков Меир такође је нештедимице и великодушно помагао Србе на Солунском фронту. Истакао се у несебичном помагању српским поданицима јеврејске вероисповести који су пребегли из Србије у потрази са склоништем у Солуну, а врата и услуге јеврејске болнице у Солуну отворио је српским рањеницима и болесницима. Због таквог држања, престолонаследник Александар га је 23. октобра 1917. године одликовао орденом св. Саве.⁷¹

Рабини су у Краљевини Србији у првим десетљећима двадесетог века представљали елитни део јеврејске заједнице, чија је друштвена улога, утицај и моћ била нарочито изражена у мањим, провинцијским местима, где су и чланови заједнице били затворенији, оданији традицији и вери својих праотаца, те конзервативнијих погледа. Мање секуларизовани у односу на престоничке сународнике, Јевреји у унутрашњости земље су се спорије модернизовали и вестернизовали, и у менталитетском погледу, дуже пружали отпор савременим струјањима у својој средини, остајући доследни вековним обичајима, односима, стилу живота и сл. Услед тога су и рабини таквих заједница, неретко као најшколованији елемент у својој средини, преузимали палицу духовног вођства, чија се реч, савет, мудрост и поука безрезервно прихватала, уважавала и примењивала. У кризним временима, каква су била ратна пустошења на Балкану током друге деценије двадесетог столећа, рабинима је припала одговорна и захтевна улога ослонца и заштитника јеврејске популације, па су с тим у вези често били у првим редовима и стожери одбране интереса сународника на сукобима захваћеном подручју. Године Првог светског рата 1914-1918 поново су их ставиле на проверу оданости, посвећености и пожртвованости заједници, али и широј средини којој су припадали. Двострука припадност је зато, не без разлога и смисла, карактеристична појава међу њима, али и српским Јеврејима уопште, који су успешно комбиновали ционизам и патриотизам, национални програм и борбу за српске националне интересе, љубав и чежњу према Сиону и освету Косова. Они најборбенији у том активизму били су зато на удару непријатеља и освајача, прогањани, интернирани или под надзором окупатора, а када су били ван дохвата туђина, заузимали су одговорне положаје у дипломатији, хуманитарним мисијама или бојном пољу, извршавајући задатке и циљеве који су им били поверени. Осим српских

⁶⁹ Више о рабину Дијаманту видети у мемоарима његовог зета: Е. Bier, *Memories of Edmund Bier*, s. n., Tucson, 1983, 23, 28, 29, 76, 77, 90; I. Goldstein, *Židovi u Zagrebu 1918-1941*, Novi Liber, Zagreb, 2004, 245; П. Шосбергер, *Јевреји у Војводини – кратак преглед историје војвођанских Јевреја*, Прометеј, Нови Сад, 1998, 58; М. Кумовић, *Страдање сремских Јевреја у холокаусту*, Музеј Војводине, Нови Сад, 2007, 183.

⁷⁰ Архив Југославије, 69-59-93, Велики жупан сремске области у Вуковару – Министру вера, 17. август 1923. Вуковар.

⁷¹ *Весник јеврејске сефардске вероисповедне општине*, бр. 7-8, Београд, 15. јул 1939, 5.

рабина у емиграцији и избеглиштву, добар део остао је у поробљеној Србији, заједно са својим сународницима, да дочека нове, непознате околности и власти, и да настави да буде десна рука и насушна потреба онима који се нису одали напуштању кућног прага и мучном преласку преко Албаније. И у ратним временима, обавијеним тамом, смрти и болом, обављали су уобичајене делатности прописане и одређене њиховом професијом, баш као и у мирнодопске дане и при редовним приликама.

НЕОБЈАВЉЕНА АРХИВСКА ГРАЂА

Архив Југославије – Фонд Министарства вера Краљевине Југославије

ШТАМПА

Весник јеврејске сефардске вероисповедне општине, Београд

БИБЛИОГРАФИЈА

Albala Lebl Paulina, *Tako je nekad bilo*, Aleksandar Lebl, Beograd, 2005.

Alboher Shlomo, *The Jews of Monastir, Macedonia – The life and times of the departed Jewish community of Monastir*, Holocaust fund of the Jews from Macedonia, Skopje, 2010.

Алмули Јаша, *Страдање и спасавање српских Јевреја*, Завод за уџбенике, Београд, 2010.

Anderl Gabriele, Manoschek Walter, *Neuspelo bekstvo – jevrejski <<Kladovo – transport>> na putu za Palestinu 1939-42.*, Jevrejski istorijski muzej Beograd / Savez jevrejskih opština Srbije I Crne Gore, Beograd, 2004.

Bier Edmund, *Memories of Edmund Bier*, s. n., Tucson, 1983.

Бркић Станиша, Минић Миломир, *Јевреји у Крагујевцу – прилог историји Јевреја у Србији*, Круг, Крагујевац, 2011.

Велкова Сашка, Панајотовић Мила, *Шалом из Пирота*, Музеј Понишавља Пирот, Пирот, 2015.

Гаон Александар (ур.), *Знаменити Јевреји Србије-биографски лексикон*, Савез јеврејских општина Србије, Београд, 2011.

Gaon Aleksandar (ur.), *Mi smo preživeli...3 – Jevreji o Holokaustu*, Jevrejski istorijski muzej Saveza jevrejskih opština Srbije i Crne Gore, Beograd, 2005.

Goldstein Ivo, *Židovi u Zagrebu 1918-1941*, Novi Liber, Zagreb, 2004.

Davidović Radivoje, *Jevrejska čitaonica u Beogradu 1929-1941*, Čigoja štampa, Beograd, 2016.

Дамјановић М. Милош, *Јевреји на Косову и Метохији током Балканских и Првог светског рата*, у: Бојана Димитријевић (ур.), *Државност, демократизација и култура мира – тематски зборник радова*, Универзитет у Нишу – Филозофски факултет, Ниш, 2015, 109-129.

Damjanović M. Miloš, *Language Changes in the Jewish Community in Kosovo and Metohija after the Balkan Wars (1912-1913) and the First World War (1914-1918)*, in: Christophe Declercq, Julian Walker (ed.), *Languages and the First World War: Representation and Memory*, Palgrave Macmillan, Hampshire, 2016, pp. 108-126.

Дамјановић Милош, *Послератно стваралаштво Јевреја са Косова и Метохије*, у: Урош Шуваковић (ур.), *Културно наслеђе Косова и Метохије – историјске тековине Србије на Косову и Метохији и изазови будућности*, Канцеларија за Косово и Метохију Владе Републике Србије / Универзитет у Приштини / Филозофски факултет у Приштини, Београд, 2013, 599-622.

Damjanović Miloš, *Rabini na Kosovu i Metohiji i duhovni život Židova Kosova i Metohije*, u: Pavao Nujčić (ur.), *ESSEHIST – časopis studenata povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti*, br. 5, ISHA Osijek / Filozofski fakultet u Osijeku, Osijek, 2013, 60-74.

Damjanovic Milos, *The Jewish presence in Kosovo and Metohia during the Balkan wars and WWI*, in: Драги Ђоргиев... и др. (ур.), *Балканот: луѓе, војни и мир*, Институт за национална историја, Скопје, 2015, pp. 323-340.

Ivanković Mladenka, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952) – Kraj ili novi početak*, INIS, Beograd, 2009.

Jevtić Miloš (ur.), *Šabac i Jevreji u susretu*, Beogradska knjiga / Miodrag Nikolić, Beograd, 2003.

Јовановић Радојко, *Бело светло на митровачке црвене записе*, Градска библиотека „Вук Караџић“ / ДК „Свети Сава“ Исток - Хвосно, Косовска Митровица, 2009.

Калдерон Соломон, Леви Јуда, *Историја јеврејског народа II – Од изгона Јевреја са Пиринејског полуострва до најновијег времена*, Савез јеврејских вероисповедних општина Краљевине Југославије, Београд, 1935.

Кољанин Милан, *Јевреји и антисемитизам у Краљевини Југославији 1918-1941*, ИСИ, Београд, 2008.

Кумовић Младенко, *Страдање српских Јевреја у холокаусту*, Музеј Војводине, Нови Сад, 2007.

Lebl Ženi, *Da se ne zaboravi*, Čigoja štampa, Beograd, 2008.

Lebl Ženi, *Do „konalnog rešenja“-Jevreji u Beogradu 1521-1942.*, Čigoja štampa, Beograd, 2001.

Lebl Ženi, *Do „konačnog rešenja“ – Jevreji u Srbiji*, Čigoja štampa, Beograd, 2002.

Lebl Ženi, *Jevreji u Pirotu*, NIP Privredni pregled / IRO Sloboda, Beograd, 1990.

Lebl Ženi, *Plima i slom – iz istorije Jevreja Vardarske Makedonije*, Dečje novine, Gornji Milanovac, 1990.

Милкић Миљан, *Верска служба у српској војсци у Првом светском рату*, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2016.

Милошевић Б. Михаило, *Јевреји за слободу Србије 1912-1918*, Филип Вишњић, Београд, 1995.

Младеновић Б. Божица, *Град у аустроугарској окупационој зони у Србији од 1916. до 1918. године*, Чигоја штампа, Београд, 2000.

Нисим Аврам, *Народен лекар – Автобиографија на д-р Аврам Нисим*, Еврејска заедница во Република Македонија, Скопје, 2007.

Палавестра Предраг, *Јеврејски писци у српској књижевности*, Институт за књижевност и уметност, Београд, 1998.

Pinto Avram, *Jevreji Sarajeva i Bosne i Hercegovine*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1987.

Поповић Небојша, *Јевреји у Србији 1918-1941*, ИСИ, Београд, 1997.

Ристовић Милан, *У потрази за уточиштем – југословенски Јевреји у бекству од холокауста 1941-1945.*, Службени лист СРЈ, Београд, 1998.

Садикарио Аврам, *Корени*, Еврејска заедница во Република Македонија, Скопје, 2008.

Споменица погинулих и умрлих српских Јевреја у Балканском и Светском рату 1912-1918, Штампарија М. Карића, Београд, 1927.

Steckel W. Charles, *Destruction and survival*, Delmar publishing company, inc., Los Angeles, 1973.

Fogel Milan, Ristović Milan, Koljanin Milan, *Pravednici među narodima Srbija*, Jevrejska opština Zemun, Beograd, 2010.

Freidenreich Pass Harriet, *The Jews of Yugoslavia – a quest for community*, The Jewish publication society of America, Philadelphia, 1979.

Dželetović Ivanov Pavle, *Jevreji Kosova i Metohije*, Panpublik / Nova knjiga, Beograd, 1988.

Шаровиќ Лилјана (ур.), *Штипските Евреи – зборник на трудови и сеќавања ученички творби од фондацијата “11 Март 1943 – итин“*, Еврејска заедница во Македонија, Скопје, 1999.

Шланг Игњат, *Јевреји у Београду*, Штампарија М. Карића, Београд, 1926.

Шосбергер Павле, *Јевреји у Војводини – кратак преглед историје војвођанских Јевреја*, Прометеј, Нови Сад, 1998.

Šosberger Pavle, *Sinagoge u Vojvodini – spomenica minulog vremena*, Prometej, Novi Sad, 1998.

Milos M. Damjanovic

University of Pristina – Philosophy faculty Kosovska Mitrovica

Bojan Djokic

Museum of genocide victims Belgrade

RABBIS OF KINGDOM OF SERBIA DURING WORLD WAR ONE

Abstract: *The paper aims to explore and display public activities of rabbis and other Jewish priests of the Kingdom of Serbia in the years of the World War I. Not only spiritual leaders, but often also the front representatives and the authorities of smaller, traditional values in favor of the communities have shared the fate of Serbs of Moses' faith during the war and the occupation. We find them as religious civil servants in the roles of organizers and perpetrators of liturgical actions and religious festivals, and on the other hand, we find them as chaplains in the ranks of Serbian army, among mobilized Jewish recruits to whom they addressed because of various spiritual needs and before whom they took the military oath. Some Jewish clerics in accordance with the spirit and the value system of that time and patriotic feelings of the Jewish population in the most difficult days of suffering and temptation were the embodiment of patriotism and national devotion. Assigned tasks of importance for the national cause they have performed with ultimate commitment and inexhaustibility. In these strategically important enterprises of national interest and vitally important activities for Jewish subjects of Serbian state, particularly was emphasized the figure of the chief Sephardic Rabbi Dr. Isaac Alkalay. Wartime conditions affected their mobility, migration, social and business orientation. Military skirmishes on the Balkan front also determined the future of the Jewish spiritual elite of Serbia. Their fate during the war years was polarized. One part of clergymen the war led to withdrawal and exhausting years of exile, while the other part was retained in the occupied and ravaged territory. In either case, the rabbis shared the fate of members of the Jewish community in Serbia, with their decisions showing that they are its deserved and inseparable part, the true leaders who stoically, bravely and vigorously step up and fight for its nation and who, in the most dangerous circumstances, were at its disposal.*

Key words: *Rabbis, Serbia, World War One, Austro-Hungary, Sephardim, Ashkenazim*